

Тепер, коли відбувається хоч і запізнілий у часі, але закономірний процес переоцінки цінностей, ми повертаємо собі забуті імена вчених, письменників, державних діячів. Багатьох із них ми (особливо молоде покоління) відкриваємо для себе вперше. Михайла Петровича Драгоманова, відомого історика, фольклориста, літературознавця, громадського діяча, 150-літній ювілей якого ми відзначаємо цього року, це не стосується. Про нього написані наукові дослідження, видавалися його твори. Серед дослідників, які писали про життєвий шлях і творчість Михайла Петровича – М. Возняк, К. Студинський, Д. Заславський, В. Лукеренко, В. Сарвей, М. Супруненко, В. Дмитриченко, О. Мазурок, Я. Дашкевич та інші. Було б несправедливо з нашого боку розцінювати всі ці дослідження як фальсифікацію драгоманівської творчості, бо переважна більшість з них об'єктивно висвітлювала багатогранну діяльність вченого. Та вся річ у тому, що більшість досліджень видана в 30-70-х роках, після чого почався період забуття Драгоманова, який зновується тільки в наш час. На наших очах відбувається процес повернення до нас Михайла Драгоманова, людини неординарної і високоосвіченої, і ми повинні зробити все, що від нас залежить, щоб показати його таким, яким він був, без традиційних ідеологічних домішок.

Що стосується видання праць Михайла Драгоманова, то в радянський час побачив світ двотомник «Літературно-публіцистичні праці» (К., 1970), а нещодавно «Наукова думка» видала досить великий за обсягом том його «Вибраного».

«Михайло Драгоманов мало написав про Закарпаття. Однак його листи та листи знайомих свідчать про те, що він приділяв багато уваги питанню духовного відродження краю» [1, с. 81].

До речі, М. Драгоманов у 70-х роках минулого століття побував на Закарпатті і багато зробив для того, щоб пробудити інтерес громадськості України до вивчення історії, культури і побуту населення нашого краю [2]. Однак це тема окремого дослідження.

Михайло Драгоманов був глибоко переконаним, що Закарпаття – українська земля. Вона, на його думку, має чотири межі – західну, південну, східну і північну. Що стосується західної межі, то вона «веде через Красностав, Янів, Крешів в тому царстві, а далі в Цісарщині через Ярослав на захід Дубенка, Сяника, а звідти трохи не під гайом Старий Сандеч, а од того через гори Бескиди (Карпати) мало не до Пряшева в Угорщині, а од нього до Ужгорода, Мукачева, Хуста, Сегіта до Чорногори в тім кутку, а сходиться казенні межі Галицька і Буковинська до Угорської, а звідти до Кірлібаби, а далі Угорській, Буковинській і Семигородській (“Трансільванській”)» [3, с. 276-277]. М. Драгоманов доводить, що всі чотири межі – «це українська земля..., де живуть такі самі мужики, як на колишній козацькій Україні по Дніпру...» [4, с. 276].

І лихої долі обставин, які склались, українські громади були поділені між європейськими державами. Але, незважаючи на тривалу відірваність один від одного, завжди по цих громадах, хоч і розкидані по великій країні, а все-таки стільки подібні одні до одних мовою і звичками, як це рідко спіткає по таких великих країнах світу». Драгоманов доводив, що спільність Батьківщини вони відчували завжди, а тому не дивно, що «і досі наші селяни-чорнороби йдуть на заробітки і на висилки найбільше в ті країни, по котрих здавна жили або ходили батьки їх, по котрих і тепер живуть земляки, і мало вважають на те, як поділені ті країни між царствами та начальствами» [5].

ти, правильна, хоча і не повна. До цього слід додати ще такі причини масової еміграції, як перенаселення західноукраїнських земель, голод і безробіття. Це змушує селяни покидати рідні місця і виїжджати у США, Канаду, на сезонні роботи в країни Західної Європи. Виїжджали переважно чоловіки. Цей процес відображений у фольклорі тих років:

*Ой Канадо, Канадочко,
Яка ти зрадлива,
Не одного чоловіка
З жінок розлучила.*

Дослідник В. Усенко вважає, що з 1870 до 1920 року із Закарпаття в різні країни світу емігрувало близько 430 тис. чоловік. Життя русинів-українців за цим часом досить повно висвітлене останнім часом у закарпатській пресі [6].

У багатьох працях М. Драгоманова червоною ниткою проходить ідея єдності українських громад (земель. – М. В., В. З.). Ця непорушність єдності залежала не тільки від закарпатців чи галичан. Іноземні поневолювачі робили все для того, щоб навіки розлучити їх, довести, що вони не мають Батьківщини. «...Оддавна писав М. Драгоманов, – усе те, що робилось на нашій землі і навколо, вело до того, щоб міцніше звести наші громади до спілку, а щоб розбити і ту спільність, яка й була сама по собі і поміж громадянами...».

Українське населення відчувало приниження у всьому, зокрема в мові. Приводимо, як різко критикував М. Драгоманов Л. Алексеєва, який у двох номерах «Русского богатства» (лютий, липень 1881 р.) помістив дві свої статті «Что такое украинофильство?». Л. Алексеєв доводив необхідність створення якоїсь «загальнолюдої мови». Драгоманов розумів, що цей термін є тільки прикритим шовіністичної політики царизму, яка приведе до того, що «двадцять мільйонів українців перестануть говорити по-українськи, а почнуть говорити половина по-польськи, половина по-російськи, частина їх, що живе за Карпатами – по-угорськи, а ті, що живуть в Буковині – по-німецьки чи по-валашськи...». Спільність мови, на думку Драгоманова, приводить не до роз'єднання, а до єдності: «...На території від Верхньої Тиси в Угорщині до Кубанської області в Росії існує одна мова разом з іншими, також подібними національними ознаками, завдяки чому 30 мільйонів індивідуумів можуть досить легко солідаризуватися між собою...» [7, с. 440-443].

Прослідковуючи концепцію М. Драгоманова про історичне минуле Закарпаття, ми не можемо не помітити певної чіткості і послідовності. Його думки надзвичайно глибокі, у них більше філософії, ніж історичності. Драгоманов вважав, що Закарпаття – слов'янська земля. Угорці прийшли на «Срібну землю» тільки тоді, коли тут вже йшло повним ходом суспільне життя. «Закарпатську Україну (країну, яка звалась давно Мукачівщина), – писав Драгоманов, – ще в X столітті заволоділа держава Угорська».

Яким було становище закарпатців під час тисячолітнього поневолення їх Угорщиною, а потім Австро-Угорщиною? У вже згадуваній праці «Передне слово до «Громади», 1878 р.)» М. Драгоманов так описує становище закарпатців: «...Далі гірше стоять наші земляки в Угорщині. Тут дуже вже давно наші люди дісталися під руку панів угорських». На його думку, феодалний гніт на Закарпатті особливо посилювався у XVIII ст., коли, за словами Драгоманова, «панство угорське міцніше густіше засіло». Багатовіковий гніт привів до того, що «загірні люди наші одбилися од нас, та й у нас так затихла думка про них, що навіть вчений складач

люди під іменем "карпаторосів". Людям намагалися вбити в голову, що вони "русські", "карпатороси", "рутени", "ороси", хто загодно, тільки не українці. Найголовніша їх мета – роз'єднати великий український народ не тільки кордонами, але відбити навіть бажання до єдності. Переслідування всього українського, навіть слово "українець", привело до того, що під час перепису населення 1930 року із 125294 опитаних осіб записалися українцями тільки 2355, тоді як 455 тисяч записалися русинами». [8, с. 162]

М. Драгоманов звернув увагу на ще один наслідок колонізації Закарпаття – мадеризацію. Місцева інтелігенція, намагаючись уникнути переслідування, мадеризувалась, а на думку М. Драгоманова, саме вона повинна була сіяти визвольні ідеї. Тим самим Драгоманов підтвердив спостереження українського просвітителя Я. Галавцяцького, який відвідав Закарпаття у 40-х роках XIX ст. Це стосується і духовництва, яке «в XIX ст. ...підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебіло зовсім на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей та послугувати начальству і панству угорському». Довівши, що інтелігенція і духовенство Закарпаття змадяризувались і зовсім перестали цікавитися просвітою в народі, М. Драгоманов змушений був зробити висновок, що ця місія (визволення від гніту угорських панів) буде під силу самому трудовому люду. Однак це зовсім не значить, що закарпатський народ не має своїх будителів. До них Драгоманов відносить О. Духновича, І. Раковського, О. Павловича та інших. Їхнім недоліком Драгоманов вважав те, що вони «змагались писати все більше попівські речі та іншою мовою то московською, як панською серед усіх руських, котрої однако ніщо із них не вміє, бо не чує ніколи. Через те писачі ті ніколи і не загрили до своєї ріднини, про котру рідко із письменних людей по тих сторонах і дума» [9, с. 292].

Довготривале перебування Закарпаття на колоніальному становищі привело до затуховування визвольних прагнень, і лише в 1848 році, коли почалась буржуазна революція в Австрії та Угорщині, відбулося певне зворушення. Даючи характеристику тим подіям, М. Драгоманов правильно зазначив, що «мужики ж зразу стали за цісаря», а не підтримали «угрів» (повстанців. – М. В., В. З.). Це пояснюється передусім їхніми «цісарськими» ілюзіями, сподіванням одержати поля, ліси, овочівника [10].

У своїй статті «Малороссия в єї словесності» М. Драгоманов наводить аргумент з народної пісні:

*Слава Богу, же нам гаразд
Тепер сесі літа,
Аже би наш цісар здоров,
Та й жив многі літа.
Бога просим за цісаря,
Що час, що години,
Нам панціну подарував,
Абых не робили,
Бога просім за цісаря
Сараки-руснаки.*

Під час революційних подій 1848-1849 рр. галичани намагалися підігтовхнути закарпатських русинів на боротьбу. Про спільність із закарпатцями говорилося в прокламації «До братів угорських русинів», яку видала в 1849 році Головна Русь-

Тіло наше... Ваші предки були колись сповідним народом. Вашим батькам вдалося забрати найліпшу землю і вложили на них панщину та інші тягарі і так про діяли цілих 1000 літ. Мадяри хотіли бути в краю самі, якби лише для них ту землю Бог створив... Ви і Ваші язик були зовсім понижені, бо так далеко дійшло, що ви казали ганьбитися, що ви русини. Тепер буде інакше...»

Інакше не стало. Стало ще гірше, особливо закарпатцям. Революція була втрачена в крові, і не без участі російського царизму. М. Драгоманов писав, що «...у жонки тут дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусив помирити в угорців, і пани угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стади лютьшими до них...». Такого висновку дійшов і відомий російський історик В. І. Вернадський (1863-1945), який довів, що селянські повинності скоротилися, а податки зросли в п'ять разів.

М. Драгоманов, на відміну від соціалістів-утопістів, які не бачили виходу з того становища, чітко заявив: «...явно значить, що тут вже й крихти надії не може бути на що-небудь, окрім самих мужицьких громад, котрі самі ж собі мусять немогти, вибавивши свою землю од чужих людей...». Він вважав, що закарпатцям необхідно бути «в спілці з сусідами, котрих доля така ж сама, як і їхня з словаками, сербами, волохами і т. і. та з своїми братами-русинами за горами, в Галичині та у нас. Це спілка з людьми, котрим самим того ж треба, що й русинам закарпатцям...». Висновок М. Драгоманова про те, що «нашим людям найліпше: стати спільно, щоб дійти до свого, щоб жити по своїй волі на своїй землі», не втратив актуальності і на цей день. Сьогодні, як ніколи, ми близькі до того, щоб побудувати нову Україну – суверенну, демократичну, соборну. Цю місію можна виконати тільки тоді, коли ми єдині, бо в єдності – сила народу.

1. Задорожний В. Є., Мазурок О. С., Шульга І. Г. Зоря незгасна. – Ужгород, 1986.

2. Новини Закарпаття. – № 171-172. – 1991.

3. М. Драгоманов. Передне слово (до «Громади», 1878) // Вибране. – К., 1991.

4. Там само.

5. Там само.

6. Див. статті М. Болдижара і М. Палінчака.

7. Драгоманов М. Что такое украинофильство // Вибране. – К., 1991.

8. Чучка П. П. Поширення термінів «Україна» і «українець» на Закарпатті та в суміжних регіонах // Тези доповідей 1-ої народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая. 17-18 листопада 1989 року. – Ужгород, 1989.

9. Драгоманов М. Вибране. – К., 1991.

10. Там само.

Подається за авторським машинописом. – 7 с. Стаття написана у співавторстві з керівником історичного факультету УжНУ Миколою Вегешем. Опублікована в газ. «Український університет». – 1992. – 22 травня. – С. 1-3.

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст. У ПРАЦЯХ М. ДРАГОМАНОВА

М. Драгоманов мало написав про Закарпаття. Однак його листи свідчать про те, що він приділяв багато уваги питанню духовного відродження краю. М. Драгоманов у 70-х роках минулого століття побував на Закарпатті і багато зробив для